

WIE ADVISEERT DE REGERING?

EEN ONDERZOEK NAAR DE SAMENSTELLING EN ACHTERGRONDEN VAN STAATSCOMMISSIES TUSSEN 1890 EN 1930, IN HET LICHT VAN GESCHIEDENIS EN ONTWIKKELING VAN HET NEDERLANDSE OPENBAAR BESTUUR

Naam: Martijn Hendriks

Studentnummer: 1085131

Datum: 21 januari 2015

Begeleider: Toon Kerkhoff

2° begeleider: Frits van der Meer

INHOUDSOPGAVE

1.	Inleiding	3
1.1.	Aanleiding	3
1.2.	Relevantie	4
1.3.	Hoofd- en deelvragen	6
1.4.	Verdere opbouw	6
2.	Literatuur	7
2.1.	Elite.....	7
2.1.1.	Verwachtingen en operationalisatie	9
2.2.	Openbaar Bestuur	10
2.2.1.	Verzuiling.....	11
2.2.2.	Corporatisme en Overlegeconomie	11
2.2.3.	Politisering	12
2.2.4.	Verwachtingen en operationalisatie	12
2.3.	Staatscommissies	13
2.4.	Verwachtingen en Operationalisatie.....	14
3.	Methoden.....	15
4.	Resultaten	19
4.1.	Algemeen	19
4.2.	Politieke Overtuiging	20
4.3.	Adellijke afkomst.....	23
4.2.	Geslacht.....	24
4.3.	Leeftijd	24
4.4.	Opleiding.....	26
4.5.	Geloofsovertuiging	29
4.6.	(Neven)functies	31
4.7.	Analyse	33

5. Conclusie.....	35
6. Bibliografie.....	39

1. INLEIDING

1.1. Aanleiding

De nota “De Schaduwmacht – de invloed van politieke commissies” (Duyvendak, 2004) van het toenmalige kamerlid Duyvendak gaat in op adviescommissies die de regering hebben geadviseerd tussen 1994 en 2004. Hij constateert dat dezelfde namen regelmatig terugkeren bij verschillende commissies, onderwerpen en vakgebieden. Hij verbindt hier de conclusie aan dat er sprake is van een ‘old-boys-network’. Duyvendak schetst een beeld van achterkamertjespolitiek, schimmige politieke benoemingen en een schaduwmacht van adviseurs.

Hoewel Duyvendak, als politicus, zijn conclusies mogelijk wat scherp aanzet om een punt te maken, wijst hij wel op een interessant fenomeen. In hoeverre is sprake van een bestuurlijke elite? In hoeverre is sprake van wat Duyvendak ‘achterkamertjespolitiek’ en ‘schaduwmacht’ noemt, maar wat een ander wellicht ‘poldermodel’ of ‘overlegcultuur’ zou noemen? Duyvendak gaat in op een vrij korte periode van 20 jaar. Het al dan niet bestaan van een bestuurlijke elite is echter al veel ouder. Het is een thema van alle tijden.

Daalder beschrijft in ‘Van oude en nieuwe regenten’ onder andere een aantal politieke ontwikkelingen in Nederland op lange termijn. Hij beschrijft dat in de periode van de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën geen sprake was van een centraal (overheids)gezag. Hij beschrijft in die periode een elitetraditie van ‘schikken en plooiën’ door elites uit met name patriciërsgeslachten. Belangrijke besluiten werden genomen als resultaat van overleggen tussen autonome politieke actoren. “Overstemmen was daarom geen werkelijk alternatief voor het zoeken naar overeenstemming. Niet de wil van één man of van een simpele meerderheid gold als eis van goed regeren, maar geven en nemen in colleges die uiteindelijk met een gezamenlijk besluit naar buiten kwamen.” (Daalder, 1995, p. 149). In deze beschrijving van het bestuurlijke model ten tijde van de Republiek kunnen zowel de contouren van het ‘poldermodel’ als het begrip ‘achterkamertjespolitiek’ worden herkend.

In ‘Schikken en Plooiën’ wordt beschreven hoe de hiervoor genoemde patriciër- en adellijke geslachten gedurende de negentiende eeuw hun macht behielden: “De mate waarin telgen uit de achttiende-eeuwse elite [...] hun macht behielden, verschilde van stad tot stad, van regio tot regio. Het is echter niet al te speculatief te stellen dat tot diep in de negentiende eeuw Nederland een standenmaatschappij bleef, waar regenteske gezagsverhoudingen een rol van betekenis bleven spelen [...]” (Hendriks & Toonen, 1998, p. 41).

Het ‘Old-Boys-Network’ of de ‘Schaduwelite’ die Duyvendak beschrijft, heeft een grote link met begrippen als het poldermodel, de overlegeconomie en corporatisme. In ‘Duizend jaar openbaar bestuur in Nederland’ wordt onder andere beschreven welke kritiekpunten er zijn op de overlegeconomie op basis van corporatisme en ‘polderen’ die aan het eind van de negentiende eeuw begon te ontstaan. Genoemd wordt bijvoorbeeld het gebrek aan openheid “vanwege de relatief grote invloed van informeel én formeel maar gesloten overleg tussen een kleine groep mensen” (Van der Meer, Raadschelders, & Kerkhoff, 2011, p. 226)

Het is interessant om, zoals Duyvendak dat deed voor de periode tussen 1994 en 2004, onderzoek te doen naar de bestuurlijke elite in de periode rond de eeuwwisseling van de negentiende en de twintigste eeuw. Deze periode kan namelijk, zie de bovenstaande alinea’s, worden getypeerd als een overgangperiode. De genoemde periode is daarnaast interessant omdat voor wat betreft die periode (zie paragraaf 1.2.) sprake is van een tekort aan empirische data.

Duyvendak wees op adviescommissies als illustratie om een bestuurlijke elite aan te tonen. Kerkhoff en Martina (2015, p. 82) beschrijven dat zij vergelijkbare zorgen vernemen over het ontstaan van een ‘schaduwmacht’ en een ‘old boys network’ in relatie tot het Nederlandse adviesstelsel. Het is dus interessant deze adviescommissies te bestuderen om onderzoek te doen naar een bestuurlijke elite. Een bijzondere vorm van adviescommissies is de staatscommissie. Gezien de zwaarte van de onderwerpen en een zeker gebrek aan empirische informatie zijn dit interessante commissies om te onderzoeken. In navolging van Kerkhoff en Martina (2015) zal dit onderzoek zich in dat kader specifiek richten op de deze Staatscommissies.

1.2. Relevantie

Wetenschappelijke relevantie

Van Poelje (1955) beschreef 60 jaar geleden dat Commissies en Raden een belangrijke functie vervullen in het openbaar bestuur (zie ‘Maatschappelijke relevantie’). Een belangrijke (en voor verder onderzoek zeer relevante) kanttekening die Van Poelje bij zijn onderzoek plaatste, was het gebrek aan empirische data betreffende deze Commissies of Raden.

Kerkhoff en Martina (2015) beschrijven hoe, zestig jaar nadat Van Poelje zijn oproep tot nader, empirisch onderzoek deed, onderzoek naar adviescolleges in de periode 1814 t/m 1970 nog steeds lijkt te worden gehinderd door een gebrek aan empirische gegevens. Zij leveren in hun

artikel een bijdrage aan het wegnemen van die beperking en presenteren een eerste analyse op basis van een overzicht van de staatscommissies die de Nederlandse regering tussen 1814 en 1970 hebben geadviseerd. Dit overzicht en de bijbehorende database vormen een aanzet voor verder onderzoek naar deze Staatscommissies. De wetenschappelijke relevantie is dus gelegen in het ontbreken van empirische gegevens over de (de achtergronden van) personen die deel uitmaakten van Staatscommissies in de periode rond de eeuwwisseling van de negentiende en de twintigste eeuw. Dit onderzoek breidt de empirische kennis uit.

Maatschappelijke relevantie

In bredere zin is het doen van onderzoek naar de advisering van de overheid relevant: dergelijke adviezen hebben grote potentie om te leiden tot veranderingen van beleid. Van Poelje (1955) beschreef zestig jaar geleden dat de overheid al sinds jaar en dag gebruik maakt van specialistische kennis en kunde die zij niet of onvoldoende in huis heeft. Een van de constatering die hij deed is dat, door het inwinnen van dergelijke adviezen, de afstand tussen bestuurder en bestuurde kleiner kan worden én dat de kwaliteit van besluitvorming toe kan nemen. Meer in het bijzonder beschreef hij de specifieke vorm van de ‘Commissie’ of ‘Raad’ die tot taak heeft dergelijke kennis en kunde te leveren. Naast deze potentiële voordelen benoemde hij ook een aantal kanttekeningen of nadelen: Het openbaar bestuur zou ingewikkelder en onoverzichtelijker worden, het zou leiden tot een verschuiving van de plaats waar de daadwerkelijke beslissingen worden genomen en daarmee zelfs leiden tot een uitholling van het parlementaire systeem. Gezien het belang van deze advisering en de mogelijke positieve en negatieve effecten hiervan, is het doen van onderzoek hiernaar maatschappelijk relevant.

Ook het bestaan van een bestuurlijke elite als zodanig is bij uitstek maatschappelijk relevant. In de basis is de bestuurskunde de studie naar hoe de samenleving bestuurd wordt. (Rutgers, 2004, 16). Het bestaan van een elite die bestuurlijke macht heeft is daarmee maatschappelijk relevant.

1.3. Hoofd- en deelvragen

In dit onderzoek is gekeken naar de achtergronden van personen die deel uitmaakten van de diverse staatscommissies tussen 1890 en 1930. Hiermee is gepoogd de volgende hoofdvraag te beantwoorden:

In hoeverre toont de samenstelling en achtergrond van leden van staatscommissies tussen 1890 en 1930 het bestaan aan van een bestuurlijk-maatschappelijke elite in Nederland in die periode?

Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden, zijn vier deelvragen toegevoegd:

- 1. Wat is (volgens gangbare literatuur) een bestuurlijk-maatschappelijke elite?*
- 2. Hoe zag het openbaar bestuur er in grote lijnen uit in die periode?*
- 3. Wat zijn Staatscommissies?*
- 4. Wat was de samenstelling en achtergrond van leden van staatscommissies in die periode?*

1.4. Verdere opbouw

De vier deelvragen worden beantwoord met behulp gangbare literatuur. De eerste drie deelvragen zullen op basis van deze theoretische informatie worden beantwoord. Hiervoor zal worden gekeken in boeken over politieke en bestuurlijke geschiedenis (bijvoorbeeld Wagenaar, Kerkhoff, & Rutgers, 2011) en boeken die meer specifiek over de Nederlandse bestuurscultuur gaan (bijvoorbeeld Daalder, 1995). In hoofdstuk 2 (Literatuur) zal dan ook in drie paragrafen op de respectievelijke deelvragen worden ingegaan. Zoals uit de formulering van de deelvragen kan worden opgemaakt, betreft het hier vooral historisch beschrijvende informatie.

Het derde hoofdstuk (Methoden), beschrijft hoe met behulp van die theoretische basis vervolgens de hoofdvraag kan worden beantwoord, welke gegevens hiervoor nodig zijn en hoe die worden verzameld. De resultaten en de analyse van die resultaten komen vervolgens aan de orde in hoofdstuk 4 (Resultaten en Analyse). Ten slotte zal in het vijfde hoofdstuk (Conclusie) een antwoord worden gegeven op de hoofdvraag.

2. LITERATUUR

2.1. Elite

De eerste deelvraag is *‘Wat is (volgens gangbare literatuur) een bestuurlijk-maatschappelijke elite?’*.

De vraag wat een elite is is makkelijker te stellen dan hem beantwoorden. Een korte definitie uit de Van Dale is “Kleine groep voorname mensen”. Raadschelders en Van der Meer gaan specifiek in op bestuurlijke elites, met name hoge ambtenaren, en definiëren elite als volgt: “Generally, elites are defined as a group of individuals in leading positions who have distinct characteristics and/or with a strong internal cohesion. Examples would be general officers in the military anywhere, the top of the French civil service (those who graduated from one of the *grande écoles*), and the top of the British civil service”. (Raadschelders & Van der Meer, 2014, p. 727). Raadschelders en Van der Meer beschrijven dat, om bestuurlijke elites te kunnen beschrijven, een aantal indicatoren kunnen worden gebruikt. “[...] such as a common or predominant educational background, a specific social status, a specific career structure and a clear internal differentiation from subordinate groups in the bureaucracy” (Raadschelders & Van der Meer, 2014, p. 727). Raadschelders en Van der Meer beschrijven dat er grote verschillen bestaan tussen bestuurlijke elites van verschillende landen. Zo zijn Nederlandse topambtenaren wel een groep mensen in leidende posities, maar bestaat er onder hen geen sterke interne cohesie, zoals die bijvoorbeeld wel aanwezig is bij Franse topambtenaren.

Net als Raadschelders en Van der Meer stelt ook het Sociaal Cultureel Planbureau dat elites aan bepaalde, kenmerkende eigenschappen voldoen. Het SCP geeft een beschrijving van de huidige Nederlandse elite: “Man, blank, religieus opgevoed, universitair afgestudeerd en corpslid, werkzaam (geweest) bij bedrijfsleven of overheid, actief in tien bijbanen en geboren in het babyboomjaar bij uitstek, 1946.’ Maar liefst 3% is van adel, terwijl dit maar op zo’n 0,07% van de totale Nederlandse bevolking van toepassing is.” (Hart & Houwelingen, 2014, p. 210) . De hier beschreven eigenschappen kunnen worden gezien als een concrete invulling van de door Raadschelders en Van der Meer geschetste eigenschappen.

Fennema en Schijf (2004) gaan onder meer in op een tweetal vragen die centraal staan bij onderzoek naar elites: De mate van horizontale respectievelijk verticale integratie. (Fennema & Schijf, 2004) De eerste vraag, de horizontale integratie, betreft de mate waarin elites onderling verbonden zijn en samenwerken. Is er sprake van elites als homogene groep, of van elites die onderling met elkaar concurreren? Als voorbeeld van deze horizontale integratie wordt ook wel

de verzuiling in Nederland genoemd, waarbij de toppen van die zuilen, de elites, goed met elkaar samenwerkten. Verondersteld wordt dat mensen met een vergelijkbare achtergrond, zoals bijvoorbeeld opleiding, religie en sociaal milieu, makkelijker met elkaar samenwerken en hierdoor een homogene groep kunnen vormen. Dit lijkt strijdig met de constatering van Raadschelders en Van der Meer (2014) die, zoals hierboven beschreven, de Nederlandse bestuurselite juist beschrijven als een elite zonder sterke interne cohesie. Bij het empirisch onderzoek (zie hoofdstuk 3) zal onderzocht worden in hoeverre er sprake is van veel gedeelde kenmerken waardoor aannemelijk zou kunnen worden gemaakt dat sprake is van een homogene groep. Dit zou een interne cohesie suggereren.

De tweede vraag, de verticale integratie, betreft de vraag of “bepaalde maatschappelijke groepen onder- of oververtegenwoordigd zijn in de beschikbare eliteposities”. (Fennema & Schijf, 2004, p. 9). Fennema en Schijf beschrijven dat in het huidige Nederland de verticale integratie aan erosie onderhevig is. Volgens hen gaan elites liever met elkaar om dan met ‘lager geplaatsten’. Volgens Raadschelders en Van der Meer (2014) typeert de Nederlandse bestuurselite zich echter juist door een zeer lage interne cohesie. Samenvattend betreft de horizontale integratie de vraag in hoeverre elites onderling samenwerken, en verticale integratie de mate waarin elites met hun ‘achterban’ samenwerken. De mate van interne cohesie zou gezien kunnen worden als graadmeter voor de mate van horizontale integratie. Immers: indien er sprake is van een zeer homogene groep met veel gedeelde kenmerken, is een sterke interne cohesie aannemelijker.

Het Sociaal Cultureel Planbureau deed in 2014 onderzoek naar de hedendaagse Nederlandse elite. Beschreven werd hoe er ook in het egalitaire Nederland sprake is van een bestuurlijke en maatschappelijke elite. Zo werd bijvoorbeeld gewezen op het steeds terugkeren van dezelfde personen in belangrijke maatschappelijke functies als Minister, Burgemeester, Voorzitter van een ZBO e.d. De onderzoekers stellen dat "De rentree van dezelfde personen in uiteenlopende belangrijke (bestuurs)functies wijst op een zekere mate van oligarchisering waarbij een relatief kleine groep sleutelposities bezet." (De Hart en Van Houwelingen, 2014: 210).

Er lijkt onder onderzoekers overeenstemming te bestaan over het feit dat elites voldoen aan bepaalde specifieke kenmerken. Een van die kenmerken is een vergelijkbare opleiding. Meer specifiek; een universitaire opleiding. De onderzoekers hebben het in algemene zin over een ‘universitaire opleiding’, niet over welke opleiding dat specifiek kan zijn. Desondanks is het wel mogelijk hier uitspraken over te doen. Van der Meer, Raadschelders en Kerkhoff (2011) beschrijven de samenstelling van het ambtelijk apparaat en veranderingen hierin gedurende de

negentiende en twintigste eeuw. Ze beschrijven hoe hoge ambtenaren in het begin met name een juridische opleiding hebben gehad, omdat men (al dan niet terecht) deze opleiding het meest breed achtte. Hoewel ook na verloop van jaren het aantal hoge ambtenaren met een academische graad onverminderd hoog bleef, merken zij op dat gedurende de twintigste eeuw, en zeker sinds 1945 “slechts een minderheid een rechtenopleiding voltooid [heeft]” (Van der Meer, Raadschelders, & Kerkhoff, 2011, p. 282). De academische achtergrond van zowel ministers als hoge ambtenaren wordt steeds gevarieerder en er komt een einde aan het juristenmonopolie. Hoewel zij geen onderzoek hebben gedaan naar elitevorming, ben ik van mening dat de achtergrond van hoge ambtenaren en ministers (zij mogen immers tot de elite worden gerekend) wel degelijk iets kan zeggen over de elite van destijds. Immers: zowel Raadschelders en Van der Meer als Fennema en Schijf noemen het hebben van een gedeelde achtergrond of opleiding als kenmerk van een elite.

Hoewel de hierboven beschreven auteurs voornamelijk de hedendaagse bestuurselite beschrijven, is de veronderstelling dat de beschrijving van het begrip ‘elite’ als zodanig ook van toepassing is op het in deze scriptie onderzochte tijdvak van 1890 tot 1930. Samenvattend en concluderend is een elite een groep voornamelijk personen met kenmerkende eigenschappen. Voor de Nederlandse context houden deze kenmerken onder meer in dat zij een vergelijkbare opleiding hebben gehad, een vergelijkbare religie hebben en relatief vaak een adellijke afkomst hebben. Specifiek voor de context van de Nederlandse bestuurselite ga ik er van uit dat zij vaak universitair geschoold zijn, protestant-christelijk zijn en vaak een adellijke afkomst hebben.

2.1.1. Verwachtingen en operationalisatie

Het is op basis van de literatuur zodoende te verwachten dat de achtergronden van de leden van Staatscommissies een beeld zullen schetsen van een elitair gezelschap. Op basis van de historische literatuur over het Openbaar Bestuur uit paragraaf 2.1. is het daarom noodzakelijk om te onderzoeken of de leden vaak van adel zullen zijn, vaak universitair geschoold, vaak protestants-christelijk en dat zij gemiddeld genomen mannen met een relatief hoge leeftijd zijn. Ook verwacht ik dat relatief veel commissieleden eenzelfde opleiding hebben gevolgd. Ik verwacht dat met name een juridische opleiding vaak voor zal komen. Wel kan hierbij een kanttekening worden gemaakt. Voor wat betreft het type opleiding verwacht ik dat er een verandering in de tijd zichtbaar zal zijn: Zo is de verwachting op basis van paragraaf 2.1. dat het aantal rechtenstudies relatief zal afnemen ten gunste van andere opleidingen. Dit omdat, de elite meer divers zal zijn geworden. Zie ook tabel 1. In deze tabel is van het concept elite een aantal indicatoren en de wijze waarop die gemeten kunnen worden weergegeven.

Concept:	Indicator:	Meetwijze
Elite	Oververtegenwoordiging van leden met een adellijke afkomst	Het voeren van een adellijke titel
	Oververtegenwoordiging van leden met een universitaire opleiding	Het voeren van een Dr. Mr. of Ir. Titel
	Oververtegenwoordiging van leden met een religieuze (protestantse) achtergrond	Geloofsovertuiging
	Gemiddelde leeftijd van rond de 60	Leeftijd
	Oververtegenwoordiging van mannelijke leden	Geslacht

Tabel 1 Operationalisatie Elite

2.2. Openbaar Bestuur

De tweede deelvraag is *'Hoe zag het Openbaar Bestuur er in grote lijnen uit in die periode?'* Om die deelvraag te kunnen beantwoorden, wordt eerst een beeld geschetst van het betreffende tijdvak. Uit de bestudeerde literatuur komen enkele karakteristieken over het openbaar bestuur naar voren waarvan verwacht mag worden dat die zich ook in de staatscommissies laten zien. In de paragrafen 2.2.1. t/m 2.2.3. worden deze karakteristieken besproken en worden op basis daarvan enkele verwachtingen uitgesproken.

De 'lange twintigste eeuw', die volgens historici (Caljé & Hollander, 2014) in dit tijdvak begint, kenmerkt zich door verzuiling, de opkomst van een overleconomie en corporatisme en toenemende politisering. Op deze drie elementen (Verzuiling, Corporatisme/Overleconomie en Politisering) wordt in de volgende paragrafen iets uitgebreider ingegaan. Te meer omdat de verzuiling en het corporatisme gezien kunnen worden als kenmerkend voor het Nederlandse openbaar bestuur.. De samenwerking en overleg in de toppen van zuilen en actoren in het corporatistisch stelsel kunnen gezien worden als horizontale integratie van de Nederlandse elite. Voor dit onderzoek wordt het tijdvak 1890 tot 1930 nader bekeken. Paragraaf 1.1. beschrijft kort hoe rond die periode de klassieke standenmaatschappij ten einde kwam en de corporatistische poldereconomie in opkomst was. De genoemde periode is daarnaast interessant omdat voor wat betreft die periode (zie paragraaf 1.2.) sprake is van een tekort aan empirische data. Van der Meer, Raadschelders en Kerkhoff (2011) beschrijven dat dit tijdvak zich kenmerkt door een hoge mate van continuïteit met ons huidige tijdperk, zo is in de voorgaande eeuw het staatsbestel –het 'Huis van Thorbecke'– ontstaan zoals wij dat nog steeds kennen. Zij

beschrijven hoe vanaf 1880 o.a. de toenemende industrialisering en urbanisering leidt tot een groei van het takenpakket van het Nederlands Openbaar Bestuur. (Van der Meer, Raadschelders, & Kerkhoff, 2011, p. 221)

2.2.1. Verzuiling

Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw is in toenemende mate sprake van de industriële revolutie en als gevolg daarvan een toenemende urbanisatie. De snelle urbanisatie leidde, door bijvoorbeeld overbevolking en niet daarop toegeruste voorzieningen, tot steeds meer sociale problemen. (Van der Meer, Raadschelders, & Kerkhoff, 2011, p. 222). Die sociaaleconomische problemen zorgden voor een sterk verdeeld land, wat door ‘Verzuiling’ bij elkaar wordt gehouden. De opdeling van Nederland in een Katholieke, Protestantse, Socialistische en Algemene/Liberale zuil, die tot in de jaren ’60/’70 van de twintigste eeuw heeft bestaan, vindt zijn oorsprong dan ook in dit tijdvak.

Volgens Lijphart (1990, p. 27) is de verzuiling een proces is dat gedurende vele eeuwen tot stand is gekomen. Rond de eeuwwisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw “[...] raakt de samenleving steeds meer verdeeld in ideologisch gescheiden zuilen [...]” (Dijkstra, 1998, p. 258). Er ontstaan ideologisch gescheiden kranten, winkels, sportverenigingen, vakbonden en politieke partijen. De bevolking had voornamelijk contact binnen de zuil. Een algemeen bekend gevolg van de verzuiling was dat de bevolking zeer verdeeld was, en lijnrecht tegenover elkaar stond, maar dat de machthebbers aan de top van de zuilen vrij goed in staat bleken zaken met elkaar te doen. Fennema et al noemen dit de horizontale integratie van elites. Een bekend voorbeeld hiervan is de onderwijspacificatie van 1917, waarbij het bijzonder- en openbaar onderwijs financieel aan elkaar gelijk werden gesteld (een wens van de confessionelen) en het kiesrecht werd uitgebreid (een wens van met name vooruitstrevende liberalen). Deze pacificatie markeert volgens historici het begin van de verzuiling (Lijphart, 1990, p. 27).

2.2.2. Corporatisme en Overlegeconomie

Een andere, aan verzuiling gekoppelde, trend die door Van der Meer, Raadschelders, & Kerkhoff (2011) wordt gesignaleerd in dit tijdvak is het ontstaan van belangenorganisaties voor werknemers en werkgevers. Beschreven wordt hoe deze organisaties lokaal ontstonden en zich vervolgens, met name tussen 1880 en 1920, steeds meer begonnen te verenigen in landelijke organisaties. De opkomst van deze organisaties en vooral de mate waarin zij hun invloed lieten gelden op zowel beleidsvorming als –uitvoering is volgens de auteurs indicatief voor de vervlechting tussen maatschappij en overheid. Zij noemen bijvoorbeeld de Hooge Raad van de

Arbeid, de Economische Raad, de Middenstandsraad en de Nijverheidsraad als de oudste voorbeelden van nationale advies- en overlegorganen. Wagenaar, Kerkhoff & Rutgers (2011) beschrijven deze organen als duidelijk voorbeeld van de vervlechting tussen bestuur en samenleving. De vroege contouren van wat zich zou gaan ontwikkelen tot een corporatistisch stelsel dat zijn hoogtepunt zou vinden in de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog, waren reeds zichtbaar. Dit corporatistische stelsel, zeker in combinatie gezien met de verzuiling, vertoont kenmerken van wat Fennema et al beschrijven al horizontale integratie van elites: groepen van elites die goed met elkaar samenwerken. In hoeverre dit een homogene groep is, moet blijken.

2.2.3. Politisering

Het tijdvak waar dit onderzoek zich op richt wordt, zo beschrijven Van der Meer, Raadschelders, en Kerkhoff (2011) door de opkomst en organisatie van politieke partijen. Waar vanaf 1848 individuele Kamerleden worden gekozen, organiseren gelijkgestemden zich in toenemende mate in politieke Partijen. De Anti-revolutionairen zijn de eersten (1879) die zich politiek in een partij organiseren, de ARP. Achtereenvolgens organiseren ook de socialisten (SDAP, 1894), Christelijk-Historische (CHU, 1908) en Katholieken (RKSP, 1926) zich in politieke partijen. De Liberalen volgen met een breed scala aan partijen, variërend van conservatief liberaal tot uiterst vooruitstrevend. Individualistisch als men is, slaagt men er moeilijk in zich blijvend te organiseren. Het liberalisme, na de grondwetsherziening van 1848 een oppermachtige stroming, verliest steeds meer terrein. (Voerman, 2008, p. 15). Hoewel politisering als begrip aanzienlijk breder kan worden opgevat als hiervoor beschreven, wordt in deze scriptie bewust (om reden van doelgerichtheid) voor een enge definitie gekozen.

2.2.4. Verwachtingen en operationalisatie

In de voorgaande paragraaf komt kwam naar voren hoe Nederland verdeeld was in de bekende zuilen. Ik ga onderzoeken of die verdeling ook in de Staatscommissies voor zal komen. Dit omdat, zoals beschreven, aan de top van de zuilen goed werd samengewerkt. Ik verwacht dat de Staatscommissies hier een uiting van zullen zijn en dat om die reden relatief vaak zal zijn gekozen voor een representatieve commissie. Voor wat betreft de corporatistische economie verwacht ik dat, in lijn met de beschreven theorie, er sprake zal zijn van relatief veel commissieleden die afkomstig zijn uit een, al dan niet verzuilde, belangengroepering. In de theorie wordt beschreven dat er sprake is van een vervlechting tussen samenleving en bestuur. Ik verwacht die vervlechting terug te zien in de achtergronden van de leden van Staatscommissies. De politisering zal zich, naar ik verwacht ook uiten. Op basis van paragraaf

2.2.3. veracht ik bijvoorbeeld dat het aantal liberalen in de commissies af zal nemen. Zie ook tabel 2.

Concept	Indicator	Meetwijze
Verzuiling	Aanwezigheid van commissieleden afkomstig uit diverse zuilen.	Geloofsovertuiging en politieke voorkeur van Commissieleden
Corporatisme en Overlegeconomie	Commissieleden afkomstig uit maatschappelijke organisaties en belangengroepen	(neven)functies van Commissieleden
Politisering	Meer leden met bekende politieke overtuiging; relatief afnemend aantal Liberalen	Verschillende partijen vertegenwoordigd in de commissie

Tabel 2 Operationalisatie Verzuiling, Corporatisme, Overlegeconomie en Politisering

2.3. Staatscommissies

De derde deelvraag is *'Wat zijn Staatscommissies?'* Het afbakenen van Staatscommissies ten opzichte van andere adviescommissies en –raden is niet zo eenvoudig. Kerkhoff en Martina beschrijven dit en komen tot de volgende, geparafraseerde, beschrijving; Staatscommissies zijn ad-hoc adviescolleges die sinds 1814 door de regering worden ingesteld om met name advies uit te brengen en onderzoek te doen naar tal van zwaarwegende vragen over diverse beleidsterreinen (Kerkhoff & Martina, 2015). Kerkhoff en Martina citeren Schultz (2006) als volgt: “een (meer of minder omvangrijke) groep mensen die overwegend van buiten het ambtelijk apparaat komt en die de opdracht krijgt om op een bepaald beleidsterrein een bijdrage te leveren aan de aanpak van kwesties, in de breedste zin des woords, in het openbaar bestuur door onderzoek te verrichten, advies uit te brengen, of te bemiddelen tussen belanghebbenden, dan wel de uitvoering van bepaalde maatregelen te helpen stimuleren’ (Schulz e.a., 2006, 21).” Staatscommissies hebben advies uitgebracht over waterstaathuishouding, grondwetwijzigingen, slavernij, koloniale zaken, landsverdediging, sociale rechten en nog veel meer. Doordat Staatscommissies over een relatief lange periode advies hebben uitgebracht over zo’n brede waaier aan onderwerpen, zijn ze als zodanig interessant om te onderzoeken.

De leden en voorzitters van commissies die onderzoek doen naar en advies uitbrengen over dergelijke zwaarwegende kwesties zijn niet de lichtste. Kerkhoff en Martina beschrijven dat de

leden van die commissies vaak politici, hoge ambtenaren, hoogleraren en anderen hooggeplaatsten zijn. “Leden van staatscommissies waren in de regel van goede komaf, hadden (dus)maatschappelijke of bestuurlijke hoge posities en/of waren experts op bepaalde terreinen.” (Kerkhoff & Martina, 2015, p. 86). Om te onderzoeken of deze personen deel uitmaakten van de bestuurlijke en/of maatschappelijke elite van destijds, is onderzoek naar hun achtergronden noodzakelijk.

2.4. Verwachtingen en Operationalisatie

Op basis van de eerdere paragrafen in dit hoofdstuk zijn een aantal verwachtingen geformuleerd over de samenstelling en achtergrond van leden van Staatscommissies. Zie voor een samenvatting hiervan tabel 3. In de laatste kolom, ‘Meetwijze’, is te zien welke gegevens nodig zijn om een uitspraak over de betreffende indicator te kunnen doen. Hoofdstuk drie van deze scriptie, Methoden, gaat in op de vraag hoe ik deze gegevens verzameld heb.

Concept	Indicator	Meetwijze
Verzuiling	Aanwezigheid van commissieleden afkomstig uit diverse zuilen.	Geloofsovertuiging en politieke voorkeur van Commissieleden
Corporatisme en Overlegeconomie	Commissieleden afkomstig uit maatschappelijke organisaties en belangengroepen	(neven)functies van Commissieleden
Politisering	Meer leden met bekende politieke overtuiging; relatief afnemend aantal Liberalen	Verschillende partijen vertegenwoordigd in de commissie
Elite	Oververtegenwoordiging van leden met een adellijke Afkomst	Het voeren van een adellijke titel
	Oververtegenwoordiging van leden met een universitaire opleiding	Het voeren van een Dr. Mr. of Ir. Titel
	Oververtegenwoordiging van leden met een religieuze (protestantse) achtergrond	Geloofsovertuiging
	Gemiddelde leeftijd van rond de 60	Leeftijd
	Oververtegenwoordiging van mannelijke leden	Geslacht

Tabel 3 Operationalisatie totaal

3. METHODEN

Uit het voorgaande hoofdstuk komt naar voren dat informatie nodig is over

- Politieke overtuiging;
- (Adellijke) afkomst;
- Geslacht;
- Leeftijd;
- Opleiding;
- Religie;
- (Neven)functies;

Om deze gegevens te achterhalen van de diverse commissieleden is historisch onderzoek naar primaire bronnen noodzakelijk. Het doen van dergelijk historisch onderzoek is, zeker voor dit tijdvak (1890 t/m 1930) de enige manier om gegevens over de Commissieleden te achterhalen. Het ontbreekt simpelweg aan secundaire bronnen of onderzoek naar de achtergronden van deze mensen. Het doen van onderzoek naar de documenten waarmee de Commissies werden ingesteld of de door die Commissies opgeleverde rapporten is de meest complete manier om namen en enkele andere gegevens van de leden van Commissies te achterhalen. Doordat dergelijke documenten van alle Commissies aanwezig zijn, vergroot deze manier van werken de externe validiteit. De onderzoeksresultaten zijn namelijk beter met elkaar te vergelijken. Ook zijn deze documenten origineel. Er is door andere onderzoekers geen duiding aan gegeven.

Als basis voor dit onderzoek is de database¹ van Staatscommissies gebruikt zoals die is opgezet door Kerkhoff & Martina (2015). In deze database staat beschreven waar nadere informatie over de betreffende Staatscommissies kan worden gevonden. Op die manier ben ik gestart met het bekijken van de door de Commissies opgeleverde rapporten en de Koninklijke besluiten waarmee de Commissies zijn ingesteld. Op deze twee bronnen is bij de meeste commissies een overzicht te zien van de leden waaruit de commissie bestond. Ook is op die manier in de meeste gevallen de titel van een persoon te achterhalen, alsmede zijn of haar relevante hoofd- of nevenfunctie en geslacht. Gezamenlijk is hiermee dus wat te zeggen over de (adellijke) afkomst, opleiding (voor zover die blijkt uit bijvoorbeeld een Mr. of Dr. Titel), geslacht en hoofd- en nevenfuncties van de leden.

¹ Kerkhoff, A.D.N. & Martina, J., Database Nederlandse Staatscommissies 1814 - 2014 (Center for Public Values & Ethics, Instituut Bestuurskunde, Universiteit Leiden).
<https://vre.leidenuniv.nl/vre/publicvaluesandethics/staatscommissies>

Voor de overige indicatoren, Politieke overtuiging, Leeftijd en Religie, was een nadere analyse nodig. Omdat een dergelijke analyse voor alle Commissieleden te omvangrijk en tijdrovend zou zijn, maar voornamelijk omdat dergelijke gegevens niet voor alle Commissieleden beschikbaar zijn, heb ik er in eerste instantie voor gekozen deze analyse te beperken tot de voorzitters van de commissies. Met behulp van het digitale archief van 'Parlement en Politiek' op <http://www.parlement.com> heb ik voor de meeste (64%; 74 van de 115) voorzitters informatie gevonden over hun geloof, politieke overtuiging en leeftijd.

Een tweede groep waarbij het de moeite loonde een verder onderzoek te doen zijn de parlementsleden. Als ik van hen hun politieke voorkeur achterhaal, levert dat nuttige informatie op m.b.t. de samenstelling van de commissie. Bijvoorbeeld of de commissie politiek gezien een bepaalde kleur heeft, dan wel juist een afspiegeling van de verzuilde samenleving is. Ook deze informatie heb ik met name gevonden op het digitale archief van 'Parlement en Politiek'.

Alle gegevens die, zoals hierboven beschreven, verzameld zijn, zijn geplaatst in een Excel-sheet. De hoofd- en nevenfuncties van Commissieleden zijn vervolgens in veel gevallen verdeeld in categorieën. Dit om het mogelijk te maken hier uitspraken over te doen. Allereerst is een indeling gemaakt in vier hoofdcategorieën: Ambtenaar, Politiek, (Belangen)Vereniging en Externe experts. Deze hoofdcategorieën zijn daarna opgedeeld in niveau/vertegenwoordiging zoals in tabel 4 te zien is.

Hoofdcategorie	Niveau/Vertegenwoordiging
Ambtenaar	Rijksoverheid
	Provincie
	Gemeente
	Defensie/Militair
Politiek	Rijksoverheid
	Provincie
	Gemeente
(Belangen)Vereniging	Werkgevers/ondernemers
	Werknemers
	Beroepsvereniging
	Ideële organisatie
Externe Expert	Hoogleraar
	Praktijkexpertise
	Zakelijk

Tabel 4 Hoofd- en subcategorieën nevenfuncties

Door middel van berekeningen, sorteren en filteren kan een beeld worden geschetst van de samenstelling van de Staatscommissies. Bij alle berekeningen dient opgemerkt te worden dat het gaat over het totaal aantal benoemde leden, niet over unieke individuen. Dit komt doordat sommigen benoemde leden in meerdere commissies voorkomen. In het overzicht met alle benoemde leden komt zo iemand dus meerdere keren voor. Zie paragraaf 4.1.

Doordat zeer feitelijke informatie gebruikt is voor het onderzoek (de titel die iemand voert, zijn geboortedatum etc.) geloof ik dat de interne validiteit van het onderzoek sterk is. Relatief weinig in het proces van dataverzameling is overgelaten aan interpretatie van gegevens. Dit maakt dat een andere onderzoeker die een vergelijkbaar onderzoek zou uitvoeren, tot dezelfde uitkomsten zou komen.

De externe validiteit staat meer onder druk. Omwille van de realiseerbaarheid van het onderzoek heb ik gekozen de politieke overtuiging, levensbeschouwing en leeftijd niet van alle Commissieleden te verzamelen, maar slechts van de Commissievoorzitters en Parlementsleden. Dit met name omdat dergelijke gegevens niet van alle Commissieleden aanwezig zijn, maar ook omdat dit, gezien het grote aantal, een te tijdrovende klus zou zijn. Mogelijkerwijs wijken de voorzitters en parlementsleden op deze factoren (levensbeschouwing, politieke voorkeur en

leeftijd) af van de rest van de Commissieleden. Als dit zo zou zijn, zou dat de interne validiteit beperken. Ik geloof echter dat ook deze specifieke groep groot genoeg is om generaliseerbare uitspraken te doen en dat met name de parlementariërs dermate talrijk vertegenwoordigd bleken in de Commissies, dat zij voor gemiddelde leden kunnen doorgaan.

4. RESULTATEN

In dit hoofdstuk zullen eerst enige algemene resultaten worden gegeven. Daarna zal, de volgorde uit hoofdstuk drie volgend, in achtereenvolgende paragrafen worden ingegaan op de politieke overtuiging, (adellijke) afkomst, geslacht, leeftijd, opleiding, religie en (neven)functies van de Commissieleden. Bij deze paragrafen zal tevens een korte analyse van de gevonden cijfers worden gegeven.

4.1. Algemeen

De leden van 104 Commissies zijn in kaart gebracht. Samen zijn dit 1528 benoemde personen. Uiteraard zijn dit geenszins 1528 unieke personen. Sommigen komen terug in meerdere Commissies. Zo komt bijvoorbeeld Mr. M. Tydeman Jr., het Liberale Kamerlid, terug in zes Commissies. De antirevolutionaire Commissaris der Koningin Mr. Dr. F. A. C. graaf van Lynden van Sandenburg was actief in vijf staatscommissies. Ook de bekende socialist P. J. Troelstra was actief in meerdere commissies; vier in zijn geval. Als het in deze scriptie dus over de 1528 Commissieleden gaat, zitten hier dubbelingen in. Dit kan voor het onderzoek het nadeel opleveren dat sommige leden vaker tellen, hetgeen zou kunnen betekenen dat bijvoorbeeld de geloofsovertuiging, adellijke afkomst, leeftijd etc. van enkelen is oververtegenwoordigd in de telling. Voor dit onderzoek is dat mijns inziens geen probleem. Immers: voor het doen van een uitspraak over de hoofdvraag is het relevant hoeveel (bijvoorbeeld) protestanten, liberalen of 58-jarigen er zijn *benoemd* in een commissie, niet of dit unieke personen zijn. De dubbelingen leveren dus geen probleem op voor de validiteit van het onderzoek. Sterker nog, het meenemen van de dubbelingen is essentieel.

Aangezien er 1528 Commissieleden uit 104 Commissies in kaart zijn gebracht, is er sprake van gemiddeld ruim 14 leden per commissie. Het aantal commissies verspreid zich uiteraard niet gelijk over het in kaart gebrachte tijdvak. Als we een indeling maken in acht groepen van elk vier jaar, krijgen we het beeld uit tabel 5. Voor deze indeling in perioden van vijf jaar is om pragmatische redenen gekozen. Een indeling in kortere periodes zorgt, vanwege het geringe aantal commissies, voor uitschieters terwijl een indeling in langere periodes minder specifiek kan zijn. Perioden van vijf jaar vormen daartussen een compromis.

Tijdvak	Aantal Commissies	Aantal leden	Gemiddeld aantal leden
1890 t/m 1894	6	96	16
1895 t/m 1899	9	103	11
1900 t/m 1904	13	161	12
1905 t/m 1909	15	241	16
1910 t/m 1914	14	203	15
1915 t/m 1919	28	444	16
1920 t/m 1924	12	155	13
1925 t/m 1929	7	125	18

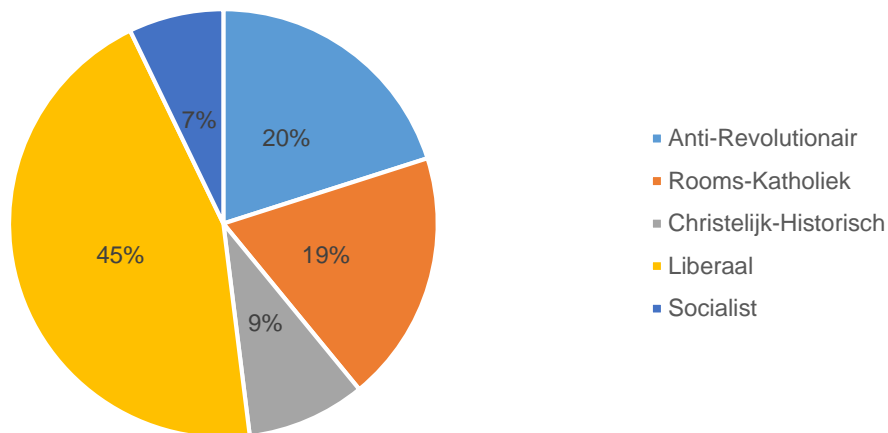
Tabel 5 Commissies per tijdvak

Te zien is dat het gemiddeld aantal leden per commissie niet sterk varieert, maar het aantal commissies per tijdvak wel. Grofweg is te zien dat er een piek in het aantal Staatscommissies naar voren komt, die zich in feite concentreert tussen 1905 en 1919. Eerder onderzoek (Kerkhoff & Martina, 2015, p. 89) beschrijft een vergelijkbare piek die zich zou concentreren tussen 1890 en 1930. Doordat in tabel 5 tijdvakken zijn gekozen van vier jaar, in tegenstelling tot de door Kerkhoff en Martina gebruikte twintig jaar, kan die piek preciezer worden vastgesteld.

4.2. Politieke Overtuiging

Zoals beschreven in hoofdstuk 3, is van zoveel mogelijk commissievoorzitters en parlementariërs hun politieke voorkeur opgezocht. Deze voorkeuren zijn geclusterd tot de categorieën Liberaal, Antirevolutionair, Christelijk-Historisch, Rooms-Katholiek en Socialistisch. Voor de benaming van deze clusters is gekozen omdat partijnamen gedurende de perioden wisselen. Over de gehele periode is echter wel een constante vertegenwoordiging van bijvoorbeeld Rooms-Katholieke politieke partijen. Op basis hiervan is figuur 1 tot stand gekomen. Hierin is de politieke overtuiging van commissievoorzitters en parlementariërs tussen 1890 en 1930 te zien.

Figuur 1 Politieke Overtuiging Commissievoorzitters en Parlementariërs, 1890-1930

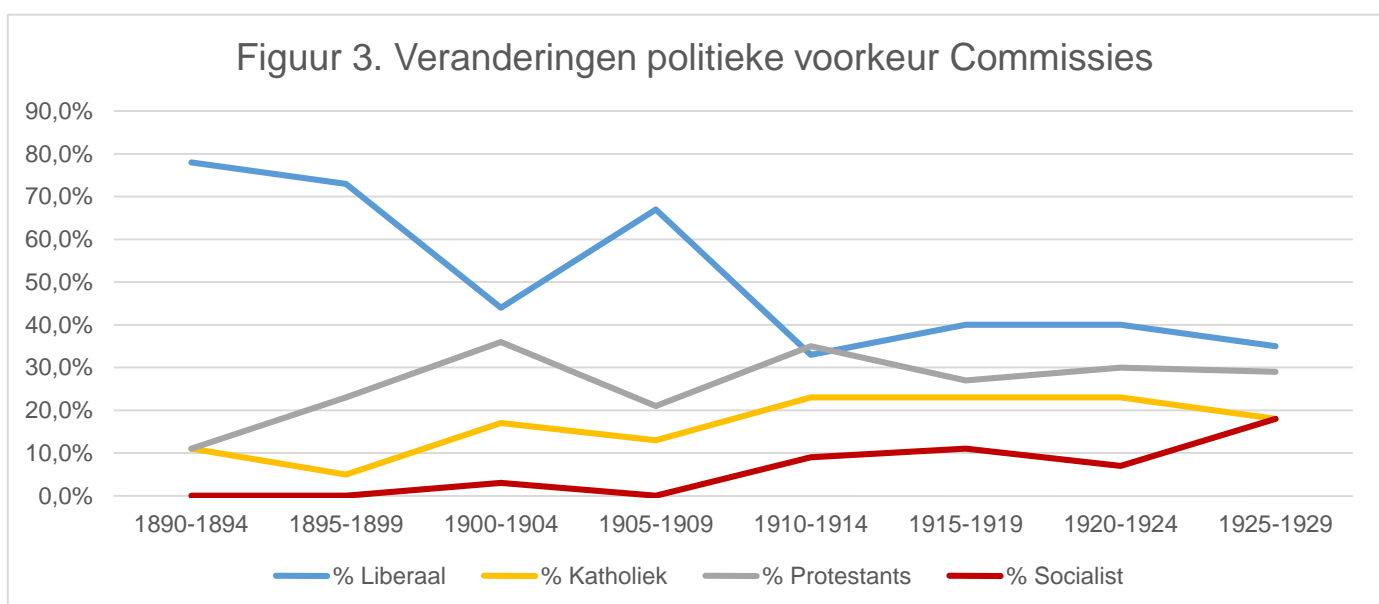
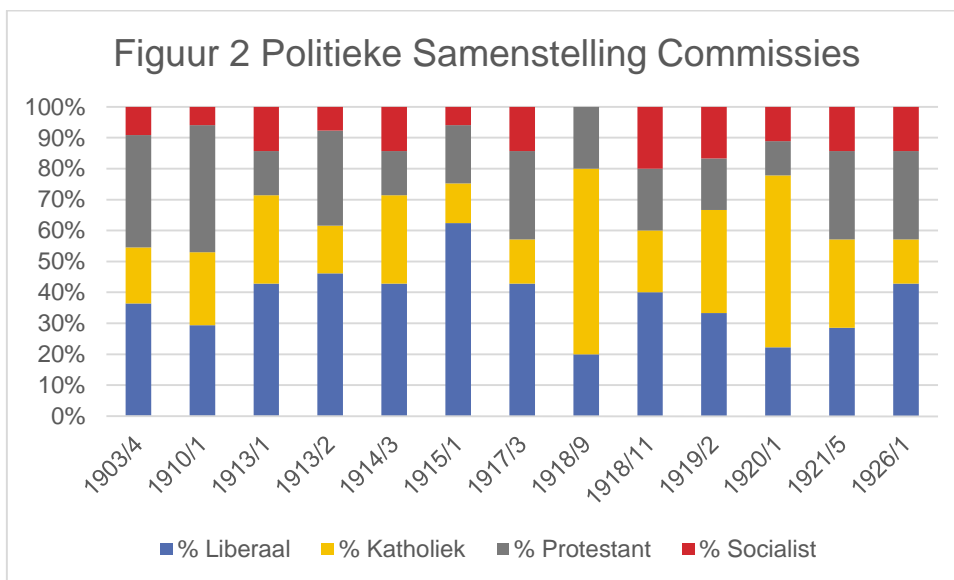

Te zien is het grote aantal liberalen en protestanten, en het kleinere aantal Katholieken en Socialisten. In het onderzochte tijdvak een verwachte uitkomst. Over de gehele linie is dus geen sprake van een gelijke verhouding tussen de vier voorname zuilen. Bij dit beeld kunnen echter twee kanttekeningen geplaatst worden.

Ten eerste is het kijken naar de politieke kleur van alle commissies in totaal minder interessant dan het kijken naar de politieke kleur en de verdeling daarvan binnen de Commissies. Het is daarom interessanter om binnen die Commissies te kijken of er sprake is van een min of meer gelijke verdeling. Voor dit overzicht heb ik gekeken naar alle Commissies waarin 5 of meer leden met een bekende politieke achtergrond zitting hadden. Dit aantal is gekozen om te zorgen dat er enerzijds niet zoveel leden worden gevraagd dat het nauwelijks voorkomt, en er anderzijds wel zoveel leden waren dat er een zinnige uitspraak over kan worden gedaan. Hoewel '5' als getal tamelijk arbitrair is, geloof ik, op basis van een vluchtige analyse, niet dat een ander getal, bijvoorbeeld 6 of 4, voor een andere uitkomst zou zorgen. Op die manier kom ik uit op 14 Commissies: 1903/4, 1910/1, 1913/1, 1913/2, 1914/3, 1915/1, 1917/3, 1918/9, 1918/11, 1919/2, 1920/1, 1921/5 en 1926/1². Opvallend is dat deze groep commissies, degene met veel politieke leden, zich op één na in de tweede helft van het tijdvak bevinden. Dit lijkt in lijn met de door Wagenaar, Kerkhoff & Rutgers (2011) beschreven toenemende politisering van het Nederlandse openbaar bestuur. Indien voor deze 14 Commissies de verhoudingen tussen de politieke kleuren inzichtelijk wordt gemaakt, komt hier figuur 2 uit. Hieruit blijkt dat,

² Namen van Commissies zijn afkomstig uit digitaal overzicht van Kerkhoff en Martina (2015)

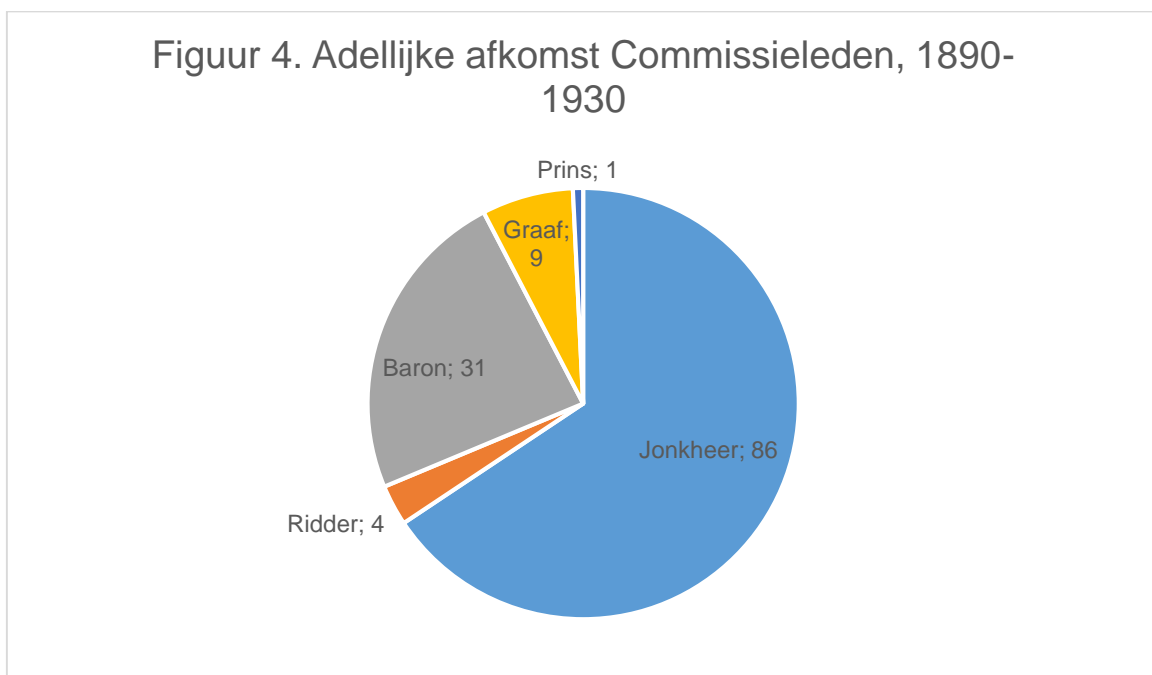
op een uitzondering na, alle vier de politieke groeperingen in alle Commissies vertegenwoordigd zijn. Opvallend is dat er maar drie situaties zijn (de Katholieken bij 1918/9 en 1920/1 en de Liberalen bij 1915/1) waarin één groepering een meerderheid van de Commissie had. In 1918/9 was 60% van de leden Katholiek, in 1920/1 56%. En in 1915/1 was 63% Liberaal. Opvallend is dat deze meerderheden samenvallen met de politieke kleur van het destijds regerende kabinet: Bij 1915/1 het kabinet van de liberaal Pieter Cort van der Linden en in 1918/9 en 1920/1 het kabinet van de katholieke Charles Ruijs de Beerenbrouck. Het nagenoeg ontbreken van overheersing door een van de partijen en het voorkomen (in bijna alle gevallen) van alle vier de politieke stromingen, ondersteunt het bestaan van het Nederlandse verzuilde stelsel in de Staatscommissies.

Een tweede kanttekening die bij figuur 1 te maken is, betreft het verloop in de tijd. Figuur 3 laat de verhoudingen tussen de vier hoofdstromingen per tijdvak zien. Hoewel in de grafiek grote schommelingen te zien zijn, is te zien hoe het percentage liberalen in de Commissies afneemt en dat het aantal socialisten, tussen 1890 en 1899 nog 0%, groeit tot bijna 20% in het laatste tijdvak. De afname van de liberalen is in overeenstemming met de verwachtingen, Verwacht werd immers dat de liberalen, na de grondwetswijziging van 1848 nog oppermachtig, gedurende dit tijdvak steeds meer in aantal zouden afnemen.

4.3. Adellijke afkomst

In totaal zijn er tussen 1890 en 1930 131 leden met een adellijke titel benoemd. Dit is 8,6% van het totaal aantal benoemde commissieleden. De 131 edellieden bestaan uit 31 baronnen, 9 graven, 86 edelen zonder predicaat (jonkheren), 4 ridders en 1 prins: Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Hendrik der Nederlanden, hertog van Mecklenburg, de echtgenoot van Koningin Wilhelmina. Zie figuur 4. Het percentage adellijke leden mag voor het totale tijdvak op 8,6% liggen, hierbij is echter een kanttekening te plaatsen.

Voor een compleet beeld is het noodzakelijk de vergelijking met de totale samenleving te maken. Hiervoor is het nodig om te weten hoeveel procent van de bevolking van adel was. Dit bleek echter zeer moeilijk te vinden. Desondanks kan wel een inschatting worden gemaakt. Leonhard (2011, p. 213) schat het aantal Nederlanders van adellijke afkomst in de jaren '30 op ongeveer 8.000. Volgens Hofstee (1981) blijkt uit de volkstelling van 1930 dat destijds in

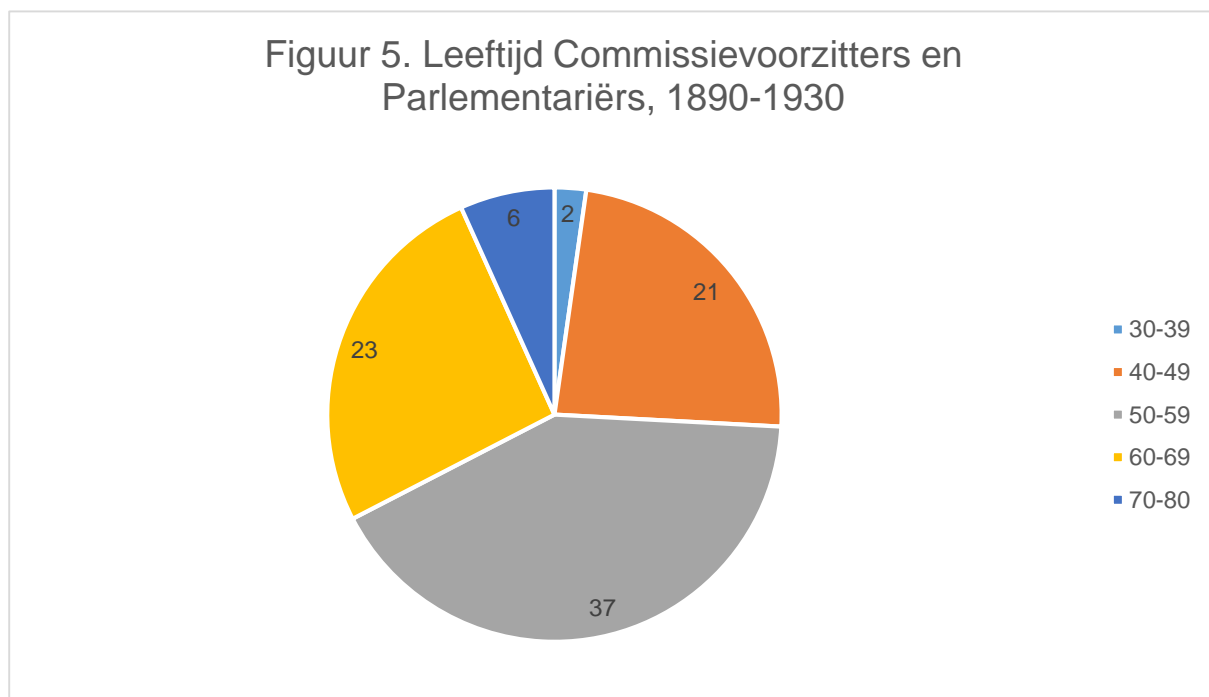
Nederland 7.935.565 mensen woonden. Het percentage mensen van adellijke afkomst zou volgens die inschatting dus 1% zijn geweest; fors minder dan de 8,6% van de Commissieleden die van adellijke afkomst zijn. Die 1% van de bevolking heeft bovenmatig veel invloed op de overige 99% aangezien zij zijn oververtegenwoordigd in de commissies. Dit past bij de omschrijving van een elite.

4.2. Geslacht

Een betrekkelijk klein deel van de commissieleden is vrouw. In totaal zijn er, verspreid over alle commissies, 15 vrouwelijke leden benoemd. Bijna de helft hiervan, zeven, zijn benoemd in een ondersteunende functie als secretaris of adjunct-secretaris. Een opvallende uitzondering hierop is Johanna Westerman, die tussen 1921 en 1933 in de Tweede Kamer zat. De eerste vrouw die in dit tijdvak benoemd is, is Mr. L. C. Schönfeld-Polano, in 1911. In de eerste helft van het tijdvak zijn dus in het geheel geen vrouwen benoemd. Aangezien slechts 0,98% van de Commissieleden vrouw was, is de oververtegenwoordiging van mannen vrij duidelijk zichtbaar. Ook dit past bij verwachting dat de Nederlandse elite grotendeels uit mannen bestaat..

4.3. Leeftijd

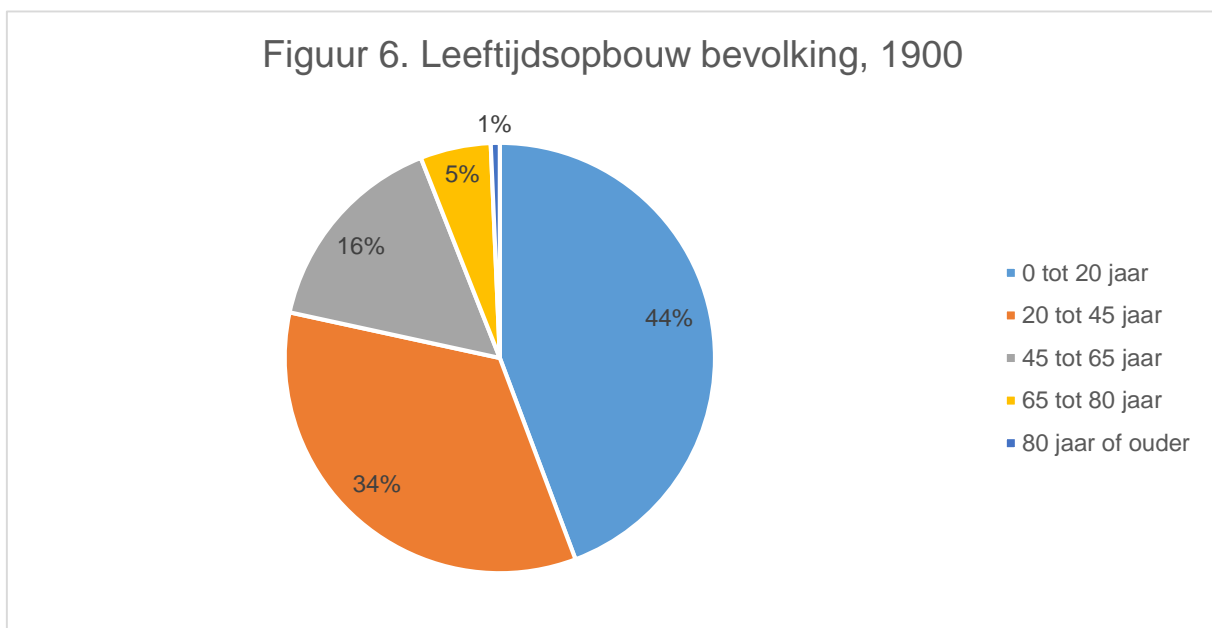
Van in totaal 89 commissieleden, zo veel mogelijk Commissievoorzitters en Parlementariërs, is het geboortjaar opgezocht. Omwille van de haalbaarheid is het geboortjaar opgezocht van enkel de commissievoorzitters en enkele (15) overige leden. Hoewel 89 van de ruim 1500 benoemingen niet automatisch een representatieve afspiegeling vormt, is het wel een

representatief deel van de commissievoorzitters. Hierdoor zijn de gevonden leeftijden wel

degelijk representatief. Hier is vervolgens het instellingsjaar van de Commissie afgetrokken, waardoor de leeftijd op het moment van instellen gezien kan worden. De eerste analyse leert op die manier dat de gemiddelde leeftijd van commissievoorzitters op 56 jaar lag. Uitschieters zijn er ook. Zo werd Mr. S. van Houten, de liberale oud-minister, op zijn 80e commissievoorzitter. De jongste voorzitter was de eerder genoemde prins Hendrik, die op zijn 31e commissievoorzitter werd. De leeftijden zijn gegroepeerd in categorieën van 10 jaar en zijn vervolgens geclusterd tot figuur 5. Het aantal Commissieleden dat binnen een bepaalde categorie valt, staat in het betreffende vak vermeld. Te zien is dat 50 t/m 59 de grootste categorie is. Ook duidelijk te zien is dat leeftijden hoger dan die categorie vaker voorkomen dan leeftijden lager dan die categorie.

Net als voor het percentage leden van adellijke afkomst, geldt ook hier dat het relevant is deze gegevens te vergelijken met die van de rest van de bevolking. Via de site van het CBS is een grote hoeveelheid statistische gegevens over de bevolkingsopbouw te vinden. (CBS, 2015). Met die cijfers is figuur 6 te maken, waarin te zien is dat de groep 65+-ers erg klein is, en dat ook de groep 45+-ers nog geen kwart van de bevolking uitmaken.

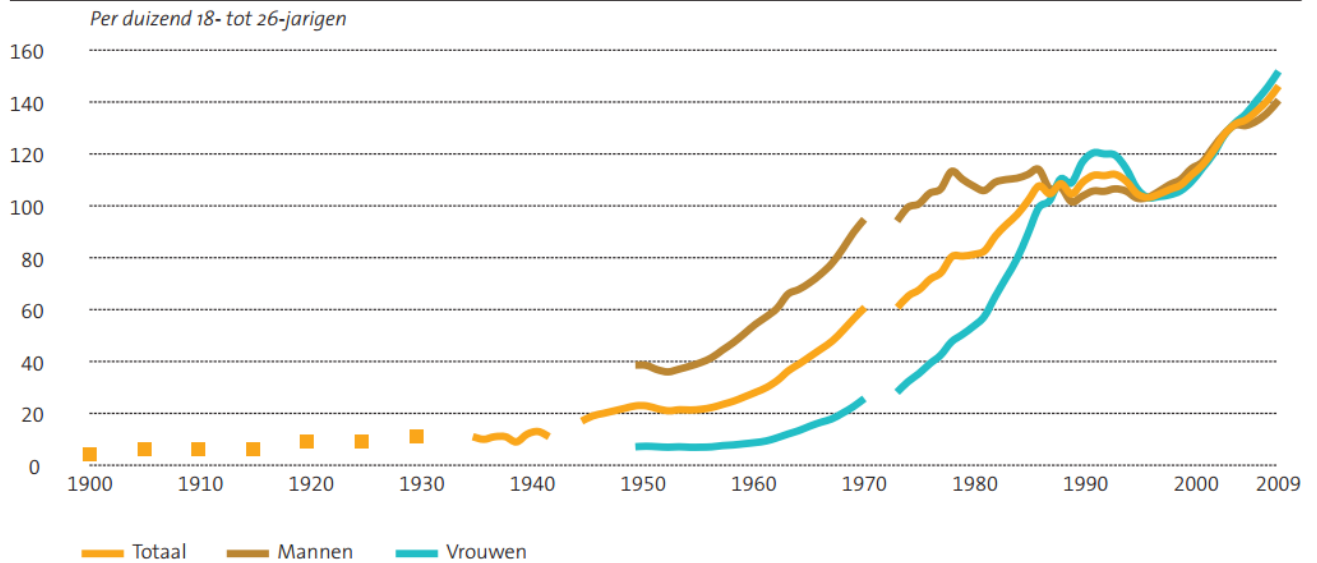
Verreweg de grootste groep is die van de jongeren onder de 20 jaar. Hieruit blijkt duidelijk dat de leeftijdsopbouw van de Commissieleden flink afwijkt van die van de rest van Nederland. De leeftijd ligt fors hoger, zeker als we in aanmerking nemen dat, gezien figuur 6, de Nederlandse bevolking destijds aanmerkelijk jonger was dan nu het geval is. De hiervoor genoemde cijfers van het CBS kunnen worden gebruikt om de gemiddelde leeftijd van de Nederlandse bevolking in 1900 te schatten. Voor deze schatting is het gemiddelde uit de cijfers van het CBS berekend, ervan uitgaande dat de leeftijden zich gelijk verdeeld hebben binnen de categorieën. Concreet

is er dus bijvoorbeeld vanuit gegaan dat 44% van de bevolking exact 10 jaar oud is (tussen de 0 en 20 jaar). Deze methode geeft weliswaar geen helemaal correcte gemiddelde leeftijd, maar wel een goede schatting. Zij komt uit op 28,5 jaar. Fors lager dan de 56 jaar van de commissieleden.

4.4. Opleiding

Aan de hand van de titels die mensen voeren, kan wat over hun opleiding worden gezegd. Diverse commissieleden voeren Prof, Dr., Mr., Ir., of een combinatie hiervan als academische titel. In totaal voeren 679 benoemde commissieleden een of meerdere van deze titels. Op basis hiervan kan worden geconcludeerd dat 44% van de Commissieleden universitair geschoold was. Het CBS (2010) beschrijft hoe het aantal studenten de afgelopen eeuw toenam van ongeveer 3.000 in 1900 tot 233.000 in 2009. Figuur 7 geeft deze trend weer. In deze figuur, afkomstig van het CBS, is het relatieve aandeel van de bevolking dat student is te zien. Hoewel dit niet direct iets zegt over het aandeel van de bevolking met een academische graad, geeft het wel aan dat studeren aan een universiteit toen echt een zeldzaamheid was. Hoewel de grafiek een periode beschrijft die langer loopt dan de in deze scriptie beschreven periode, is de trend veelzeggend voor de periode die beschreven wordt. Volgens het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI, 2003, p. 29) was de totale bevolkingsomvang van Nederland omstreeks 1900 5,107 miljoen inwoners. Dit zou betekenen dat ongeveer 0,058% van de bevolking studeerde. Het ligt voor de hand dat het feit dat 44% van de Commissieleden een academische graad mag voeren, erop duidt dat universitair geschoolden oververtegenwoordigd zijn onder leden van Staatscommissies.

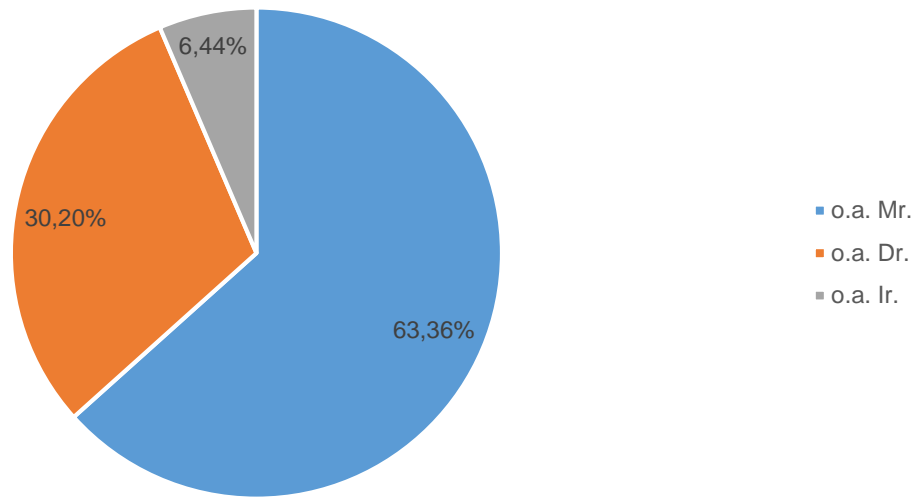
Aantal studenten wetenschappelijk onderwijs

Figuur 7 Aantal studenten wetenschappelijk onderwijs (Bron: CBS, 2010)

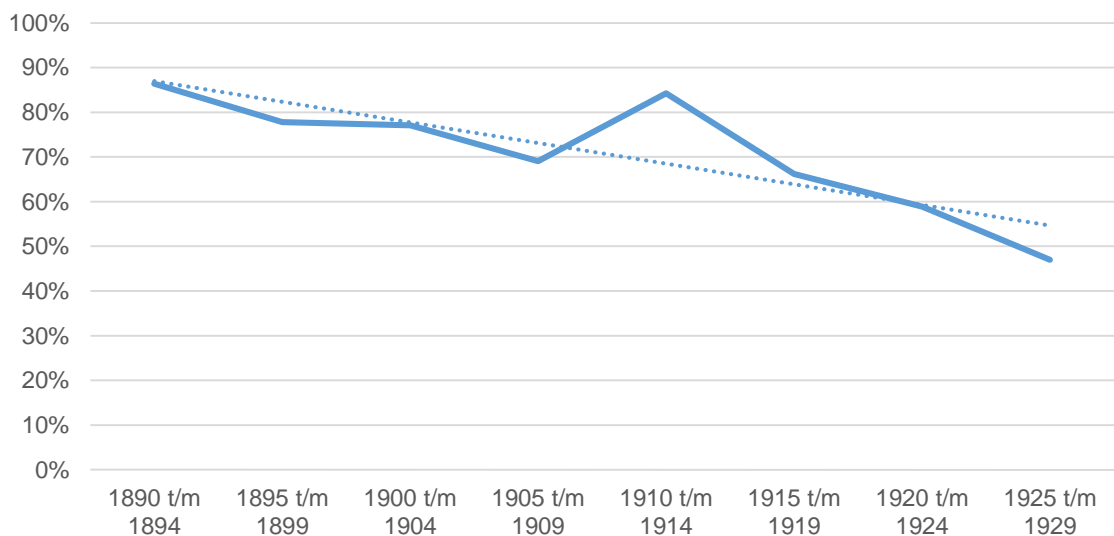
Naast het totale aantal academische graden is ook de verhouding daartussen interessant om te bekijken. Zo blijkt uit de gegevens dat van de 679 Commissieleden die een academische titel voeren, 472 van het o.a. een Mr. titel gebruiken. 225 van hen voeren een Doctorstitel, en er zijn 48 Ingenieurs. Dat hier dubbele tellingen in voorkomen, wordt veroorzaakt door het aanzienlijke deel van de commissieleden, 91 leden, die een dubbele- of zelfs driedubbele titel voeren. Ook is er een verschil tussen de vakspecifieke ingenieurs- of meesters- of meesterstitel en de niet-vakspecifieke doctorstitel. Voor dit onderzoek volstaat deze indeling echter, omdat de focus is om vast te stellen hoe in het algemeen het aantal academische titels, en in het bijzonder het aantal meesters- of meesterstitels zich verhoudt tot het aantal Commissieleden. In figuur 8 staat dit inzichtelijk weergegeven.

Figuur 8. Verhouding academische titels Commissieleden, 1890-1930

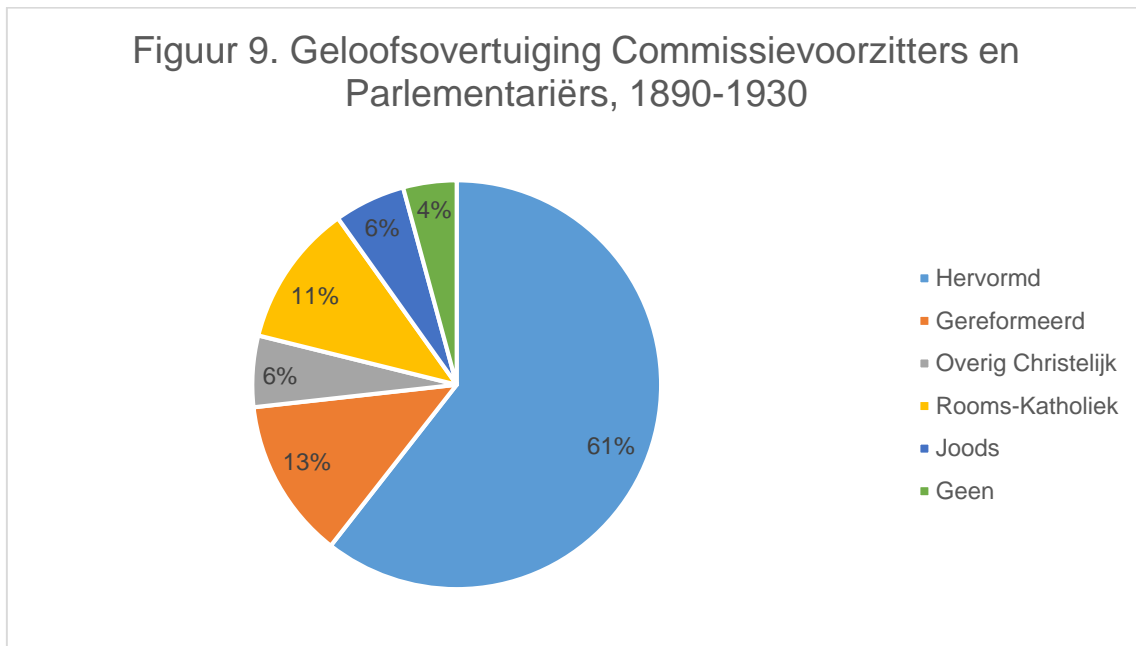
In paragraaf 2.1. kwam aan de orde dat naar verwachting het aandeel van de rechtenopleiding af zal nemen. Om dit inzichtelijk te maken, is in figuur 9 het aandeel titels van Meester in de rechten van het totale aantal academische titels per categorie van vijf jaar weergegeven. Te zien is dat, zoals verwacht, het aandeel Commissieleden met een rechtenachtergrond afneemt. Zij volgen hiermee de trend die ook plaatsvond onder hoge ambtenaren en ministers. (Van der Meer, Raadschelders, & Kerkhoff, 2011, p. 282).

Figuur 9. Aandeel Meester in de rechten-titels Commissieleden

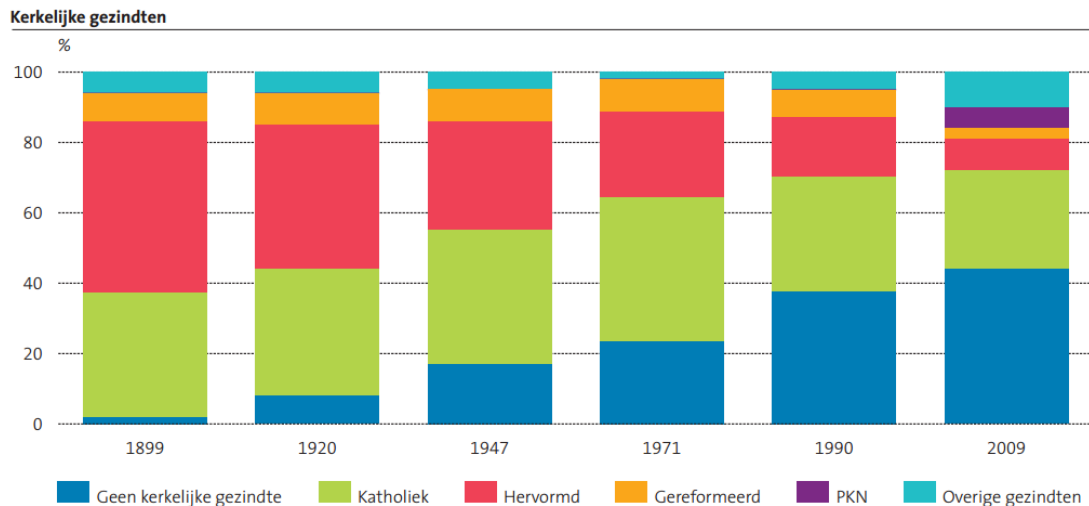

4.5. Geloofsovertuiging

Van zoveel mogelijk commissievoorzitters is de geloofsovertuiging opgezocht. Het gaat hierbij om 71 personen waarbij dit bekend en gevonden is. De resultaten zijn te vinden in figuur 9. Duidelijk te zien is een groot percentage Protestanten, en Hervormden in het bijzonder. Als de diverse Protestanten bij elkaar worden opgeteld, zien we dat 80% van de onderzochte voorzitters die overtuiging aanhangt.

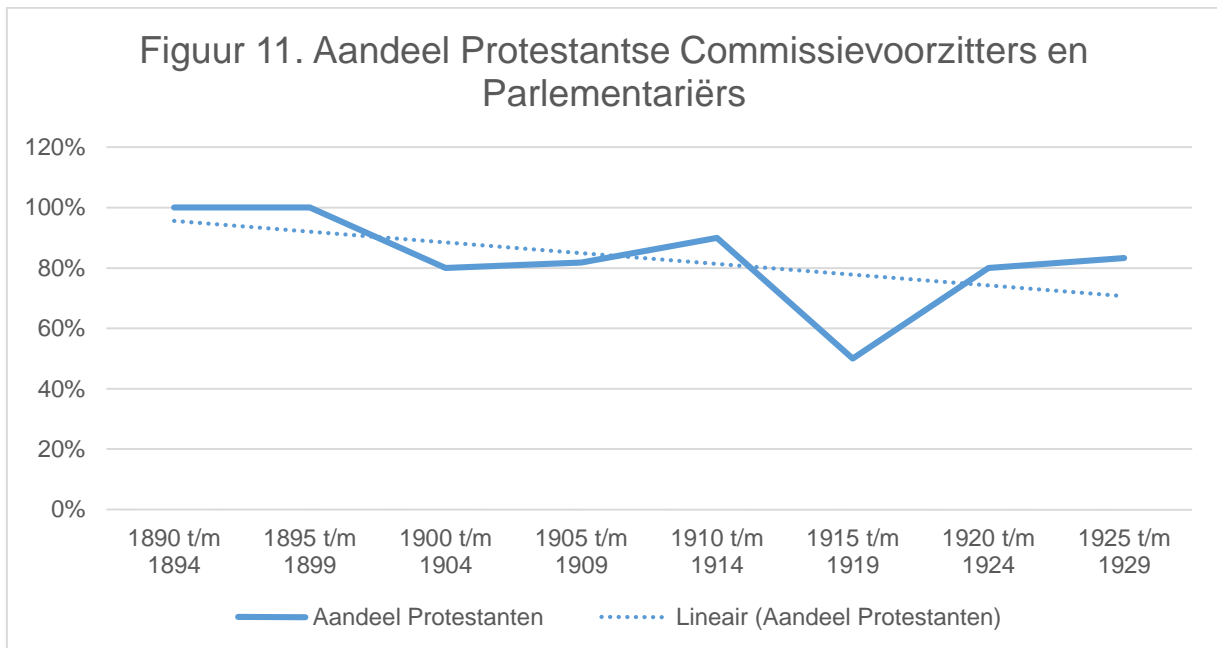
Ook bij deze constatering zijn twee aanvullingen te maken. Ten eerste wint ook hier de constatering aan waarde door de vergelijking met de samenleving als geheel te maken. Hiervoor biedt de eerder genoemde publicatie van het CBS (2010) uitkomst. Het CBS beschrijft hoe rond 1900 het religieuze landschap overzichtelijk was. “90 procent van de Nederlanders ging naar de Nederlandse hervormde kerk, de katholieke kerk of een gereformeerde kerk. Zes procent ging naar een andere kerk, 2 procent van de Nederlanders voelde zich niet verbonden met een kerk.” (CBS, 2010, 40). Ter illustratie hiervan is figuur 10 overgenomen uit deze publicatie. Hierop is te zien dat het aantal Protestanten inderdaad zeer groot is, maar niet zo groot als onder de onderzochte Commissieleden.

Figuur 10. Kerkelijke gezindten. (Bron: CBS, 2010)

Waar het aantal Protestanten onder Commissieleden 80% is, is daar onder de rest van de bevolking geen sprake van. Het aantal Katholieken daarentegen is onder de bevolking als geheel groter dan onder Commissieleden. Op basis hiervan kan de constatering worden gedaan dat Protestanten inderdaad zijn oververtegenwoordigd.

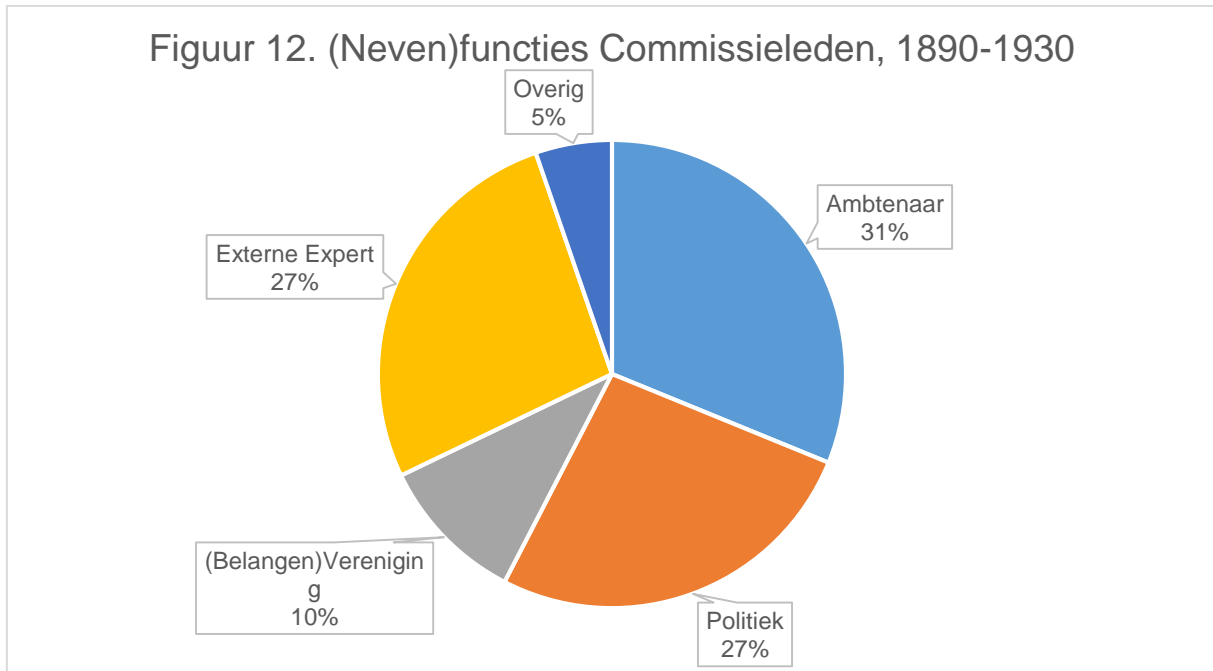
De constatering wint aan waarde door het verloop in de tijd te laten zien. Om die reden is figuur 11 gemaakt, waarin het aandeel Protestanten ten opzichte van alle bekende geloofsovertuigingen per tijdvak van vier jaar inzichtelijk is gemaakt. Hoewel er duidelijk schommelingen zijn, maakt de trendlijn duidelijk dat er een gestage afname van het aandeel Protestanten is. De constatering dat Protestanten zouden zijn oververtegenwoordigd is overeenstemming met de verwachting. Er werd immers verwacht dat de elite een bepaalde religieuze overtuiging zou hebben en dat dit in het specifiek Nederlandse geval de Protestantse zou zijn. De afname van het aantal Protestanten was niet verwacht, maar is in overeenstemming met de gegevens van het CBS uit figuur 10. Opvallend is de dip tussen 1915 en 1919.

4.6. (Neven)functies

In hoofdstuk 3, Methoden, staat beschreven op welke manier de functies en nevenfuncties van de Commissieleden zijn verzameld en in welke categorieën deze functies vervolgens zijn verdeeld. In totaal zijn 1.364 functies in kaart gebracht. Dat dit niet in overeenstemming is met de 1.528 Commissieleden, komt doordat niet van iedereen een functie bekend is maar er daar tegen over wel van sommigen meerdere functies zijn achterhaald. Als deze functies worden ingedeeld over de in hoofdstuk 3 beschreven hoofdcategorieën, ontstaat figuur 12. Te zien is dat het merendeel van de Commissieleden afkomstig is uit de overheid zelf; politiek en ambtenarij. Hoewel op basis van hoofdstuk twee werd verwacht dat er relatief veel mensen afkomstig zouden zijn uit belangengroepen, is hier niet echt sprake van, hoewel met 10% een aanzienlijk deel van de functies een relatie heeft tot deze categorie. Omdat Politiek, Ambtenarij en Externe experts de grootste categorieën zijn, is van deze drie een nadere uitsplitsing gemaakt. Zie tabel 6. Hieruit blijkt dat onder de politici de subcategorie ‘Rijksoverheid’ met afstand de grootste is. Dit betreft met name Kamerleden en Ministers.

Figuur 12. (Neven)functies Commissieleden, 1890-1930

Bij de ambtenaren zijn de grootste groepen ambtenaren bij de Rijksoverheid (56%) en Militairen (29%). Bij de externe experts is met name de subcategorie ‘Praktijkexpertise’ omvangrijk. Dit betreft een zeer diverse groep, van artsen tot kapiteins van veerboten. De groep hoogleraren (30%) is in dat licht groot; het betreft hier in tegenstelling tot de praktijkexpertise een homogene groep.

Hoofdcategorie	Subcategorie	% Subcategorie t.o.v. Hoofdcategorie
Ambtenaar	Rijksoverheid	56%
	Provincie	5%
	Gemeente	11%
	Defensie/Militair	29%
Politiek	Rijksoverheid	76%
	Provincie	11%
	Gemeente	13%
Externe Expert	Hoogleraar	30%
	Praktijkexpertise	51%
	Zakelijk	20%

Tabel 6 Onderverdeling subcategoriën t.o.v. hoofdcategoriën

4.7. Analyse

In het afgelopen hoofdstuk is empirische informatie gezocht over politieke overtuiging, (adellijke) afkomst, geslacht, leeftijd, opleiding, religie en (neven)functies van de Commissieleden. Deze informatie is samengevat in tabel 7, met als doel de belangrijkste informatie nogmaals inzichtelijk te maken. Duidelijk blijkt dat de achtergronden van de Commissieleden voldoen aan de kenmerken van een elite. Zij zijn bovengemiddeld vaak mannen, van adel, met een academische titel, Protestantse levensovertuiging en een gemiddelde leeftijd van tussen de 55 en 60 jaar. Deze gegevens tonen aan dat de groep als geheel op deze kenmerken afwijkt van het gemiddelde in de samenleving. Dit suggereert dat deze groep een vrij homogene groep is. Het feit dat zij deze belangrijke kenmerken delen, zou er op kunnen wijzen dat er sprake is van een sterke interne cohesie.

Tabel 7 Kenmerken Commissieleden in vergelijking met samenleving

	% adel	% Man	Gemiddelde leeftijd ³	% Academische titel	% Protestant ³
Cie. Leden	8,6%	99,02%	56 jaar	44%	80%
Samenleving	1%	~50%	28,5 jaar	Onbekend, wel lager	~50%

Andere aspecten die van toepassing zijn op de bestuurlijke elite van destijds, zijn verzuiling en corporatisme. Hoewel verwacht werd dat beiden zouden worden aangetoond door de nevenfuncties van mensen, is niet gebleken dat zij zeer vaak lid zijn van (al dan niet verzuilde) belangengroeperingen. Wel is gebleken dat, waar veel politici aanwezig zijn in Commissies, sprake is van een zeer evenredige verdeling over de zuilen. Dit illustreert de samenwerking die in de top van de zuilen zeer sterk was. Het is mogelijk dat dat de overige organisaties binnen de zuilen via de politieke partijen, en niet per sé door zelf zitting te hebben in Staatscommissies hun belangen behartigden. In elk geval blijkt uit de evenredige verdeling van politieke overtuigingen in de commissies dat de staatscommissies de algemene tendens goed weerspiegelden.

Zeer opvallend was dat het merendeel van de Commissieleden afkomstig bleek uit politiek en/of ambtenarij. Dit gaat rechtstreeks in tegen wat Kerkhoff en Martina (2015) als basisuitgangspunt accepteerden bij de beschrijving van Staatscommissies. Zij gingen er immers vanuit dat Staatscommissies met name bevolkt zouden zijn door externen. Ook Van Poelje (1955)

³ Commissievoorzitters en Parlementariërs

beschrijft adviescommissies in algemene zin als middel voor de overheid om externe expertise naar binnen te halen. Het feit dat het merendeel van de Commissieleden politicus en/of ambtenaar is, is hiermee strijdig.

Interessante constatering zijn een tweetal veranderingen in de tijd. Zo bevestigde de politieke voorkeur van Commissieleden de achteruitgang van Liberalen en liet de academische graad van Commissieleden zien dat er een achteruitgang te zien was van het aandeel rechtenstudies. Beide constatering zijn in overeenstemming met de verwachtingen op basis van de literatuur.

5. CONCLUSIE

In de voorgaande hoofdstukken is beschreven hoe eerst, met behulp van theorie, drie deelvragen zijn beantwoord (Hoofdstuk 2). In dit theoretische deel van het onderzoek zijn concepten als elite en verzuiling aangescherpt en geconcretiseerd. Zo is uit diverse bronnen een model ontworpen om deze begrippen door middel van indicatoren te meten. Daarna is beschreven hoe, met behulp van die beantwoording en met een tabel met indicatoren, is geïnventariseerd welke empirische gegevens nog benodigd zijn om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden (hoofdstuk 3). Tenslotte is (hoofdstuk 4) de benodigde empirische informatie opgezocht en geanalyseerd. Met name in dit empirische deel van het onderzoek is een toegevoegde waarde te vinden.

Als antwoord op de hoofdvraag, *‘In hoeverre toont de samenstelling en achtergrond van leden van staatscommissies tussen 1890 en 1930 het bestaan aan van een bestuurlijk-maatschappelijke elite in Nederland in die periode?’* kan worden beantwoord dat de achtergronden van de leden van Staatscommissies het bestaan van een bestuurlijk-maatschappelijke elite illustreert. De leden voldoen aan de eigenschappen waaraan een elite wordt verwacht te voldoen: Zij zijn bovengemiddeld vaak mannen, van adel, met een academische titel, Protestantse levensovertuiging en een gemiddelde leeftijd van tussen de 55 en 60 jaar. Op basis hiervan kan worden gesteld dat de leden behoren tot de maatschappelijke en bestuurlijke elite. Ook een aantal trends onder de elite en het openbaar bestuur lieten zich ook zien onder de Commissieleden. Zo is de dejuridisering geconstateerd, alsmede de opkomst van het socialisme en neergang van het liberalisme als politieke stroming.

Naast deze elitevorming is ook gekeken naar een aantal andere ontwikkelingen in het Nederlandse Openbaar Bestuur. Zo is gekeken naar verzuiling, corporatisme en de overlegeconomie. Op basis van deze ontwikkelingen werd verwacht dat (belangen)organisaties als verzuilde organisaties en beroepsverenigingen, werkgevers en werknemersorganisaties een relatief grote invloed op de overheid en dus in de Staatscommissies zouden hebben. Hier bleek niet veel sprake van; slechts 10% van de Commissieleden bleek afkomstig uit een dergelijke (belangen)organisatie. Het belang van verzuiling, corporatisme en de overlegeconomie is dus niet aangetoond door de (neven)functies van Commissieleden. Wel bleek de verzuiling uit de religieuze en/of politieke voorkeuren van Commissieleden. Zo is bijvoorbeeld gebleken dat politieke overheersing door één bepaalde stroming nauwelijks voorkwam. Dit illustreert een bepaalde mate van afspiegeling in de Commissies. Ook illustreert dit dat samenwerking in de toppen van de zuilen inderdaad voorkwam.

Een interessante uitkomst van het empirische onderzoek is bovendien dat Staatscommissies, in tegenstelling tot de verwachting, niet voornamelijk bestonden uit externe experts, maar dat meer dan de helft van de leden ambtenaar en/of politicus bleek te zijn. Diverse auteurs, o.a. Van Poelje (1955) en Kerhoff en Martina (2015) gingen er op basis van de theorie van uit dat vooral van externen sprake zou zijn. Hier uit zich een voordeel van empirisch onderzoek; ook een theorie die al in elk geval 70 jaar bestaat kan worden weerlegd.

Een beperking van het onderzoek is de onvolledigheid. Hoewel van alle staatscommissies in de betreffende periode alle leden zijn geïnventariseerd, is de verdiepende analyse niet op al deze 1.528 leden uitgevoerd. Omwille van de realiseerbaarheid is bijvoorbeeld gekozen alleen de politieke voorkeur van alle commissievoorzitters en parlementariërs op te zoeken. Wellicht zou een bredere, completere analyse voor andere uitkomsten kunnen zorgen. Een ander aspect dat het onderzoek wellicht completer had kunnen maken is het gebruiken van meerdere bronnen. Zo is voor het vaststellen van iemands adellijke en academische titel en iemands (neven)functies nu alleen afgegaan op hetgeen in het Koninklijk Besluit of adviesrapport staat vermeld. Wellicht voert niet iedereen al zijn of haar titels en worden in de genoemde documenten niet alle (neven)functies vermeld. Hoewel niet aannemelijk, zou het kunnen dat verdere, diepere analyse hier een ander beeld op zou leveren.

Een ander discussiepunt betreft de vraag of alle indicatoren wel goed zijn gekozen. Het blijft immers lastig om complexe begrippen in slechts enkele indicatoren te definiëren en die indicatoren vervolgens op een goede manier te onderzoeken. Het is bijvoorbeeld niet zeker of het voeren van een meesters titel alles zegt over de mate waarin rechtenstudies voorkomen. Wellicht kan een jurist die gepromoveerd is ervoor kiezen alleen een doctorstitel te voeren. Of wellicht is hij dermate bescheiden dat hij in het geheel geen titel voert. Om een 100% sluitende uitspraak te doen over het aantal rechtenstudies onder commissieleden is ander onderzoek nodig. Dit past echter niet in de reikwijdte of in het doel van dit onderzoek. Bovendien valt het te betwijfelen of een dergelijke opzet een ander beeld zou opleveren. De constatering dat het aantal rechtenstudies afneemt is interessant genoeg voor verder onderzoek. Het zou interessant zijn te weten welke studies hier voor in de plaats komen en hoe dit verschuift in de tijd. Ook is nu de opleiding van mensen afgeleid aan de hand van de titel die zij voeren. Wellicht dat specifiek onderzoek naar de opleiding van commissieleden hier een preciezer indicator en gedetailleerdere informatie op kan leveren

Het gedane onderzoek is niet verklarend. De toegevoegde waarde is meer te vinden in de o.a. door Van Poelje (1955) en Kerhoff & Martina (2015) gewenste uitbreiding van empirisch

inzicht in staatscommissies. Voor verdere theorievorming en –toetsing is dergelijk empirisch inzicht essentieel. Zo is gebleken dat de al ruim 70 jaar bestaande theorie dat dergelijke adviescommissies voornamelijk bestaan uit externen voor wat betreft de onderzochte periode ontkracht: het merendeel van de Commissieleden bleek ambtenaar en/of politicus te zijn. Aangezien de interne validiteit van dit onderzoek hoger is dan de externe validiteit, kan voor deze periode de theorie worden ontkracht, maar is het lastig een generaliseerbare uitspraak te doen over andere perioden.

Het Nederlandse advieslandschap biedt een goudmijn voor verder onderzoek. Naar aanleiding van dit onderzoek zou in dat kader bijvoorbeeld onderzoek kunnen worden gedaan naar wat er met de adviezen van Staatscommissies gebeurd en of de leden van de Staatscommissies elkaar kenden; met andere woorden, of er sprake is van een netwerk in de top van het openbaar bestuur. Onderzoek naar de effecten van de rapporten van Staatscommissies kan helpen om de vraag te beantwoorden hoe invloedrijk deze groep mensen was en of er bijvoorbeeld sprake is van een ‘old-boys-network’.

Het verdient aanbeveling dit onderzoek over langere periode uit te voeren. Nu al zijn voor een betrekkelijk korte periode van 50 jaar enkele interessante bewegingen in de tijd gesignaleerd. Denk aan de verhoudingen tussen politieke en religieuze voorkeuren. Ook is de hoeveelheid ingestelde staatscommissies per tijdvak een boeiend gegeven. Het zou interessant zijn om deze ontwikkelingen over langere periode te zien. In dat kader is onderzoek naar de piek in het aantal staatscommissies tussen 1905 en 1919 interessant. Was hierna en hiervoor minder onderzoek nodig? Of voorzag de overheid op andere manieren in haar groeiende informatiebehoefte?

Diverse conclusies en bevindingen uit dit onderzoek verdienen verder onderzoek. Dit geldt bijvoorbeeld voor de eerder beschreven dejuridisering, maar ook de beschreven ‘dip’ in het aandeel Protestanten rond 1915. Waar komt deze dip vandaan? Een andere constatering die nader onderzoek verdient is het beperkte aantal Commissies met een politieke overheersing van een bepaalde stroming. Door dieper op juist deze Staatscommissies in te gaan, kan hier meer over worden verteld. Was het onderwerp bijvoorbeeld erg belangrijk voor de toenmalige premier? Waren politieke onderhandelingen met bijvoorbeeld een coalitiegenoot de oorzaak? Juist omdat politieke overheersing de uitzondering bleek, is dit een interessant gegeven om te onderzoeken. .

Tenslotte verdient het aanbeveling de database die is opgezet door Kerkhoff en Martina verder te complementeren. Commissies zijn nu in kaart gebracht van 1814 tot 1970. Dit onderzoek

heeft een verdieping uitgevoerd op commissieleden tussen 1890 en 1930. Het in kaart brengen van staatscommissies ná 1970 en het gedetailleerder in kaart brengen van de commissieleden vóór 1890 en ná 1930 is relevant. Uit dit onderzoek bleek dat het doen van empirisch onderzoek als zodanig kan leiden tot onverwachte uitkomsten.

6. BIBLIOGRAFIE

Geraadpleegde archieven en bibliotheken:

Universiteitsbibliotheek Universiteit Leiden

Nationaal Archief, Den Haag

Parlement en Politiek, <http://www.parlement.com>

Kerkhoff, A.D.N. & Martina, J., *Database Nederlandse Staatscommissies 1814 - 2014*

(Center for Public Values & Ethics, Instituut Bestuurskunde, Universiteit

Leiden). <https://vre.leidenuniv.nl/vre/publicvaluesandethics/staatscommissies>

Caljé, P., & Hollander, J. d. (2014). *De lange twintigste eeuw*. Spectrum.

CBS. (2010). *Terugblikken, een eeuw in statistieken*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS. (2015, 6 3). *CBS Statline*. Opgehaald van

<http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=37556&D1=0-42&D2=0-11&HDR=G1&STB=T&VW=T>

Daalder, H. (1995). *Van oude en nieuwe regenten*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

Dijkstra, K. J. (1998). Verborgene verhoudingen. Relaties tussen de liberale politiek en journalistiek ten tijde van de verzuiling. *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNNP)*, 258-276.

Doob, C. (2013). *Social inequality and Social Stratification in US Society*. Upper Saddle River: Pearson Education.

Duyvendak, W. (No. Tweede Kamer, vergaderjaar 2003/04, 29 50829 508, nr. 1). De Schaduwmacht – de invloed van politieke commissies. Tweede Kamer der Staten Generaal.

Duyvendak, W., & Van de Koppel, J. (2005). De schaduwmacht. Invloed van politieke commissies. In W. Duyvendak, P. d. Jong, B. Pauw, & R. v. Schendelen, *Schaduwmacht in de schijnwerpers: adviescommissies in politiek Den Haag* (pp. 15-28). Den Haag: SDU Uitgevers.

Fennema, M., & Schijf, H. (2004). *Nederlandse elites in de twintigste eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Goldfinch, S. (2002). The Old Boys' Network? Social Ties and Policy Consensus amongst Australian and New Zealand Economic Policy Elites. *Policy and Society*, 1-25.
- Hart, J. d., & Houwelingen, P. v. (2014). De eenzame elite. In C. Vrooman, M. Gijsberts, & J. Boelhouwer, *Verschil in Nederland: Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (pp. 205-224). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hendriks, F., & Toonen, T. (1998). *Schikken en Plooien, de stroperige staat bij nader inzien*. Assen: Van Gorcum.
- Hofstee, E. W. (1981). *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden*. Bussum: Unieboek b.v.
- Kerkhoff, T., & Martina, J. (2015). Advies aan de regering: staatscommissies in Nederland tussen 1814 en 1970. *Beleid en Maatschappij*, 79-101.
- Leonhard, J. (2011). *What Makes The Nobility Noble?* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lijphart, A. (1990). *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*. Haarlem: Becht.
- NIDI. (2003). *Bevolkingsatlas van Nederland - Demografische ontwikkelingen van 1850 tot heden*. Rijswijk: Elmar B.V.
- Raadschelders, J., & Van der Meer, F. (2014). Administrative elites in the Netherlands from 1980 to 2011: making the invisible visible. *International Review of Administrative Sciences*, 727-745.
- Rutgers, M. (2004). *Grondslagen van de Bestuurskunde*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Van der Meer, F., Raadschelders, J., & Kerkhoff, T. (2011). Van nachtwakerstaat naar waarborgstaat: proliferatie en vervlechting van het Nederlandse openbaar bestuur in de lange twintigste eeuw (1880-2005). In P. Wagenaar, T. Kerkhoff, & M. Rutgers, *Duizend jaar openbaar bestuur in Nederland. Van patrimoniaal bestuur naar waarborgstaat* (pp. 221-290). Bussum: Coutinho.
- Voerman, G. (2008). *De VVD visueel. Liberale affiches in de twintigste eeuw*. Amsterdam: Boom.
- Wagenaar, Kerkhoff, & Rutgers. (2011). *Duizend jaar openbaar bestuur in Nederland*. Bussum: Coutinho.

